

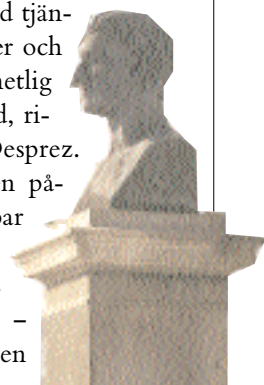

Per Aron Borg och Manilla

Gustav III:s balettmästare Louis Gallo-dier var den förste som lät uppföra ett sommarnöje vid Manilla. Han fick arrendera den nuvarande udden av Manilla holme, som då var avskuren från land och kallades Tolvöresholmen. Men det var en spansk minister vid namn Ignacio Maria del Corral som gav platsen namn efter Filippinernas huvudstad. Corral hade blivit helt betagen av den vackra Djurgårdsnaturen och fick 1788 Gustav III:s tillstånd att arrendera skogsbacken ovanför Tolvöresholmen. Han utvidgade sedan sitt område ner mot vattnet under de föl-

*Manillaskolan,
invid vägen till
Blockhusudden på Södra
Djurgården, är en skola
för döva och hörselskadade
barn. Den är Sveriges
äldsta vårdinstitution
i sitt slag, och har
funnits vid Manilla
sedan 1812.*

jande åren. Ett gammalt kruthus vid stranden inreddes till bostad och utgör i dag de äldsta delarna av Nedre Manilla. Högre upp på tomten uppfördes en ekonomilänga med tjänstebostäder, vagnslider och stall bakom en enhetlig och ståtlig kulissfasad, ritad av Jean Louis Desprez. Corral lät anlägga en påkostad park, och ett par av byggnaderna från hans tid – ett lusthus och ett portvaktshus – står ännu kvar. Då den

spanske ministern kallades som sändebud till Konstantinopel styckades egendomen i tre delar och såldes.

Johan Gabriel Oxenstierna gjorde en målande beskrivning i dikt och prosa 1803 av Manillas blomstring under Corrals tid och senare förändring och förfall. «Polens öde förnyades i smått på Djurgården. Anläggningarna förstördes eller ombyttes efter vars och ens lynne, som av dem förvärvade någon del [...] en ovärdig krog glödgar brännvin åt förbipasserande matrosar i de rum, där glacer fordom svalkade promenerande Statsfruar».

Per Aron Borgs institut

Manillaskolan har sitt ursprung i *Institutet för blinda och döfstumma* som grundades av Per Aron Borg. Han föddes 1776, började studera teologi och filosofi i Uppsala men saknade religiös övertygelse och bytte till medicinen. Ändrade inriktning på nytt, och avlade slutligen kansliexamen. Han fick anställning som tjänsteman på Kanslikollegium i Stockholm, och drygade ut lönen som informator. Borg hade ingen framgång bland papper och siffror och lämnade sin tjänst utan avsked och försörjde sig på en rad olika sysslor, bland annat undervisade han i pianospel, sång och harpa och var delägare i en musikalisk bokhandel.

År 1807 blev Charlotta Antonia Seijerling elev hos Borg. Hon var 25 år gammal och blind sedan fyra års ålder.

Hennes mamma hade skickat dottern från Finland till Sverige för att genomgå en ögonoperation som misslyckades. Charlotta, som saknade pengar för hemresan, fick en plats i Borgs familj. Hon var musikalisk och kunde spela gitarr och sjunga efter gehör. Borg började tänka ut en blindskrift för att kunna undervisa henne i skrivning och notläsning samt tyska och franska. Efter ett år examinerades hon i sina nya färdigheter, som också omfattade för flickor lämpliga sysslor som handarbete, spinning, strumpstickning och slät-söm. Hennes examen styrktes av 24 inbjudna personer som vitsordade Charlottas såväl «oväntade skicklighet som hennes lärares möda, eftertänksamma uppfinningar och metoder...» Med bifogande av en tryckt rapport om händelsen skrev Per Aron Borg till Kungl. Maj:t och förklarade att han inrättat en läroanstalt för blinda, och anhöll om medel för att utvidga sin undervisning även till döva. «Sådana inrättningar finns utomlands, och då jag känner mig af försynen begåfvad med dristighet och tålmod till dylika företaganden [...] så höjer jag mitt begär fördubblat at i fosterbygden åt menskligheten få resa detta högtidliga Tempel af ömhet och hjälpsamhet.» Borg fick det begärda bidraget genom ett regeringsbeslut.

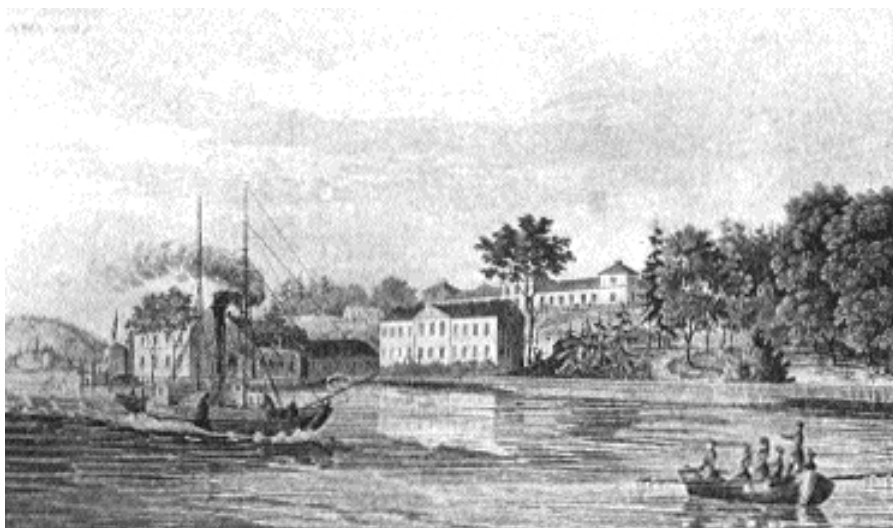
År 1808 startade Borg undervisning i den egna bostaden, och från året därpå fanns *Institutet för blinda och döfstumma* i

hyrda lokaler på Drottninggatan. Förutom Charlotta Antonia Seijerling hade Borg också en nioårig blind flicka som elev, och dessutom sex döva elever i åldrarna nio till trettiofyra år. Strategin att rikta uppmärksamheten mot institutet genom offentliga examinationer var framgångsrik. I juni 1809 meddelade den nykrönta drottningen Hedvig Elisabet Charlotta att hon åtog sig att vara institutets beskyddarinna, och utnämnde också en direktion som skulle ta hand om institutets räkenskaper och svara för revisionen. Förutom med statliga medel finansierades verksamheten även genom enskilda välgörarens gåvor.

Av de 23 elever som undervisades 1810 kom bara ett fåtal från landsbygden. Det fanns dels en spridd uppfattning att hörselskadade personer var obildbara, och dessutom ryktades ute i landet att eleverna inte behandlades väl. Ett brev från kyrkoherden i Skepparslövs församling i Skåne omtalar att ett föräldrapar inte vågade skicka iväg sin pojke eftersom det sades att Borg avlivade barnen och brände kropparna till pulver för att framställa undergörande medikamenter.

I syfte att visa eleverna en del av Sverige och samtidigt undanröja sådana rykten gjorde Borg med elever och lärare sommaren 1811 en fotvandring och besökte Eskilstuna manufaktur, Skultuna mässingsbruk, Sala silvergruva med flera platser. Inför fotvandring-

Manillaskolan med den första skolbyggnaden Övre Manilla i backen. Nedanför ligger Manhem och bebyggelsen på Manilla holme. Litografi från 1840-talet.

Manillaskolans huvudbyggnad uppfördes 1861–63 efter ritningar av professor Johan Adolf Hawerman. Bilden från slutet av 1800-talet visar byggnaden innan den höjdes med ytterligare en våning.

Utsikt mot Övre Manilla och Manilla holme. Akvarell från 1790-talet av Elias Martin.

en hade Borg infört en skoluniform, för att «... bibehålla ordning och snygghet, att förena Läraren med Lärjungen även genom det yttre utseendet, att förtaga en växande fåfånga, att frångå allmänheten den tanken att Institutets elever på gatorna tigga allmosor, hvilket ryktet utspridd ...»

Flytten till Manilla

År 1812 köpte Borg egendomen Övre Manilla samt trädgården som låg söder om Djurgårdsvägen. Året därpå förvärvade han också Tolvöresholmen. Holmen var då åtskild från fastlandet med ett smalt sund, som överbyggades av en av Samuel Owen konstruerad järnbro. Byggnaden på Övre Manilla var otjänlig som bostad vintertid, men Borg och eleverna byggde om huset under ledning av den praktiskt lagde medarbetaren löjtnant Modéer. Huset fick källare och grästensgrund, och inreddes med tolv rum och kök. Dessutom byggde man en smedja, iskällare, ladugård för sex kor och stall för tre hästar samt bostad och spruthus för en brandvakt.

Köpet av Manilla och dess ombyggnad undergrävde Borgs ekonomi, och det blev omöjligt att behålla Manilla som enskild egendom. Han föreslog därför att Övre Manilla skulle inköpas av institutet och inrättas som ständig bostad för institutets elever, vilket direktionen hörsammade. Borg behöll dock äganderätten till trädgården söder om landsvägen och holmen. Nu kom också direktionen, med drottningen i spetsen, att allt mer överta styrningen av institutet, på bekostnad av Borgs inflytande. En utökad verksamhet, allt fler byggnader att underhålla, ett fåtal anställda och brist på medel resulterade i missförhållanden som direktionen noggsamt noterade. Borg hade ringa förståelse för noggrann bokföring, han ville sköta pengar och verksamhet efter eget gottfinnande. År 1816 lämnade därför Borg institutet, som åter flyttades in till staden, med delvis nya lärare. Kort tid därefter öppnade Borg ett konkurrerande institut på Manilla holme.

Manhem

I samband med försäljningen av Övre Manilla började Borg planera för en nybyggnad – Manhem – belägen söder

Manillaskolans kyrksal inreddes med donerade pengar från bland andra sångerskan Jenny Lind.

om vägen, som skulle bli Borgs nya skola för dövstumsundervisning. Medel anskaffades genom privata gåvor och försäljning av aktier. Det var återigen löjtnant Modéer som ledde skolbygget. När det tre våningar höga putsade huset kunde tas i bruk 1817, hade också ett par av de tidigare eleverna tagit plats hos Borg och arbetade som lärare vid Manhem.

Situationen med två konkurrerande institutioner blev ohållbar, och efter ett

par år slogs de bägge undervisningsanstalterna samman. Så kom Per Aron Borg att från 1819 återigen vara föreståndare och entreprenör för dövstumsinstitutet i Stockholm.

Efter Borgs bortgång 1839 övertog borgenärerna institutets byggnader och sonen Ossian Edmund Borg utsågs till föreståndare. Statsanslaget ökade, allt fler elever skrevs in och lokalerna blev efter några år otillräckliga. År 1854 gjorde direktionen en framställan till

Kungl. Maj:t om medel för uppförande av en ny institutionsbyggnad. När den stod klar delades verksamheten upp så att döva elever undervisades i den nya huvudbyggnaden, och blindundervisningen förlades till den äldre byggnaden Övre Manilla.

Nybyggnaden

Åren 1860–63 uppfördes Manillaskolans ansenliga byggnad efter ritningar av professor J. A. Hawerman vid Över-

intendentsämbetet. På det nedre planet förlades matsalar och verkstadslokaler, i mellanplanet skolsalar och högst upp sovsalar, den största på 200 kvadratmeter. Flickorna bebodde den västra delen och pojkarna den östra.

Byggnaden rymde också en våning för direktören, bostäder för lärarna, expedition, hygienutrymmen, förråd och en magnifik kyrksal. Även denna gång bidrog enskilda välgörare till Manillaskolans bygge. Sångerskan Jenny Lind skänkte pengar till anskaffande av en orgel till kyrkan. Tre donatorer bekostade de blyinfattade kyrkfönstren.

Manillaskolans arkitektur har likheter med många andra institutionsbyggnader från det sena 1800-talet men också tidens skolbyggnader, med rätställda flyglar fogade till en utsträckt huvudlänga, genomgående korridorer och en klassisk fasad med höga fönster. Byggnaden fick ett markerat centralt trapphus, krönt av ett torn med urverk och ljusgul putsad fasad.

Nedanför den stora moderna institutionsbyggnaden fanns den äldre byggelsen ute på holmen kvar. Där uppfördes ytterligare en anspråkslös byggnad som inreddes som snickeri- och tryckeriverkstäder samt bostäder för kvinnliga elever. Tvättstuga och badhus tillkom under 1860-talet.

Manhem och ett par äldre uthus revs och ersattes av en nybyggnad 1882. På platsen anlades en stor köksträdgård där eleverna fick undervisning i trädgårdsskötsel. År 1870 hade medel beviljats för ett gymnastikhus, som uppfördes efter ritningar av arkitekten E. Jakobsson.

Övre Manilla, som hade tagits i anspråk för blindundervisningen, revs 1876 när Manilla blev en skola enbart för döva. År 1909 blev Manillaskolan ålagd att återlämna området söder om vägen till staten, och gytret av byggnader på holmen revs. Som kompensation för de förlorade lokalerna byggdes huvudbyggnaden till med ett fjärde våningsplan, som stod klart 1913. Samtidigt byggdes ett slöjdhushus med vidstående stall.

Utvecklingen vid Manilla följer den generella utvecklingen för vårdinstitutioner under 1800-talet. Under 1700-talet fick fattiga och sjuka av alla kategorier i bästa fall hjälpligt tak över huvudet – fattiga och sjuka, barn och vuxna

Ovan. Det centrala trapphuset bevarar en trappkonstruktion i gjutjärn från byggnadstiden.

T.v. Det tidigare avträdet har fått en ny plats och funktion – nu som uppehållsrum för eleverna. I bakgrunden syns gymnastikhuset från 1870-talet.

En bild från 1939 visar gården på skolans norra sida. Arkitekturen med rätställda flyglar fogade till en utsträckt huvudlänga är typisk för det sena 1800-talets institutionsbyggnader och skolor.

Dramahuset är ritat av Tallius-Myhrman Arkitekter och invigdes 1998.

tillsammans. När Per Aron Borg öppnade *Institutet för blinda och döfstumma* 1809 var det ensamt i sitt slag. Under de följande decennierna tillkommer specialinrättade institutioner för olika kategorier av sjuka. Anders Åman har i sin bok *Om den offentliga vården* noterat den religiösa och idealistiska tonen i officiella sammanhang. Ambitionen var att bota, vårda och normalisera de sjuka eller avvikande så att de kunde klara sig själva och helst kunna försörja sig. Förändringen är inte bara en fråga om attityder utan också en följd av

den medicinska utvecklingen och tron på dess möjligheter.

De nya välordnade vårdinrättningar-
na styrdes efter en uttalad tilltro till snygghetens och ordningens betydelse: dagsprogram och sysselsättning, ordningsregler och föreskrifter, enhetliga uniformer och skarp avgränsning mellan institutionen och omvärlden. De stora köken och matsalarna innebar ofta ett bättre kosthåll men kollektiviserade tillvaron. Personalen var i tjänst större delen av sin vakna tid, och hade också sin bostad på sjukhuset eller in-

stitutionen. Det religiösa inslaget var påtagligt, och konfirmationsundervisning sommartid var en del av Manillaskolans verksamhet in på 1960-talet.

Manillaskolan under 1900-talet

Sedan 1889 omfattades även döva barn av allmän skolplikt, och dövundervisningen blev i likhet med folkskolan en kommunal angelägenhet. Vid Manillaskolan inrättades ett tvåårigt lärarseminarium för dövlarare, som fanns kvar till 1967. År 1938 blev staten huvudman för dövundervisningen efter ett riksdagsbeslut. Vid statens övertagande var skolans underhåll mycket eftersatt, och situationen förvärrades under de följande krigsåren, vilket väckte frågan om en rivning.

Efter en lång debatt beslöts att Manillaskolan skulle rustas upp. De stora sovsalarna delades upp i mindre rum och undervisningslokalerna fick större ytor, men förbättringarna ansågs snart otillräckliga. På 1960-talet diskuterades om 1800-talsbyggnaden var lämplig som modern skola och elevhem. I stället för nybyggnad valde man att skilja skola och boende åt, och en villa och tre lägenheter i Axelsberg iordningställdes som elevbostäder. Internatverksamheten upphörde 1979.

Fastighetsverket genomförde en omfattande reovering av skolan 1995–96, projekterad av Södergruppen arkitektkontor. Gamla igensättningar av internfönster, kanalisation och liknande förvanskningar avlägsnades och rumsvolymer återställdes. Färgsättningen har tagit fasta på elevernas behov av synintryck, och med varierande färger underlättas också orienteringen i den stora byggnaden.

I kyrksalen rekonstruerades den ursprungliga färgsättningen. Väderstrecken har fått bestämma färgskalan, så att de svala färgerna dominerar mot öster och norr, och de varma mot väster och söder, och kulörerna förstärks av ljuset. I lärarrummen associerar tapeter och färger till 1800-talets ombonade salonger.

År 1998 invigdes en nybyggnad inne på skolgården, avsedd för dramapedagogik och ritad av Tallius-Myhrman Arkitekter. ■

Catrine Arvidsson;
Konst- och kulturhistoriker

UNDERVISNINGEN

Redan i den första revisionens rapport från 1810 konstateras att föreståndaren och de två lärarna undervisade i tio olika verkstäder, där eleverna övades i svarvning, snickrande, bokbindning, skoarbete, smide och varjehanda syarbeten och att de i dessa yrken avancerat så långt att de klarade både sitt eget och institutets behov inom dessa hantverk. De i institutet intagna flickorna hade för sig och sina kamrater sytt sängkläder för tolv personers behov. Det är intressant att revisionen framhöll detta som positivt, när man en tid därefter kritiserade att pojkar utnyttjades för institutets räkning med husbygget.

språket. Borgs son, Ossian Edmund Borg, såg till att fäktning, gymnastik och simning infördes på schemat. År 1837 införskaffades moderna gymnastiska redskap till Manillaskolan, och året därpå byggdes ett badhus med trampoliner.

År 1817 besökte Per Aron Borg dövstumsinstitutet i Köpenhamn och konstaterade att dess svenska motsvarighet inte stod den danska efter, vilket stärkte hans övertygelse om att den metod han utarbetat var den rätta. Borg menade att eleverna skulle kunna uttrycka sig och kommunicera genom det så kallade åtbördspråket, samtidigt som de fick träna upp ett talspråk. Metoden var kontroversiell, men kom att få efterföljare. Genom det portugisiska sändebudet i Stockholm fick också Borg en förfrågan att komma till Portugal och där upprätta ett på samma vis inrättat institut för dövstumsundervisning, vilket han också gjorde åren 1823–26, inte utan konflikter med styrelsen för institutet i Stockholm. På initiativ av en tidigare elev öppnades också en skola i Finland, där eleverna undervisades efter samma metod.

Vid Manilla skedde en förändring i pedagogiken 1862 då undervisning enligt talmetoden infördes på initiativ av en ledamot i direktionen, grosshandlaren H. L. Broman. En av lärarna fick i uppdrag att göra en studieresa till Tyskland och inhämta kunskaper för att undervisa och öva eleverna i talande. På en dövlararkongress i Milano 1880 bestämdes att talspråksmetoden var den överlägsna. Åren 1907–23 förestods Manillaskolan av Johan Prawitz, en av Sveriges främsta dövpedagoger, som utformade den så kallade imitativa metoden. Konflikten mellan de två metoderna talspråk och teckenspråk har fortsatt, och ännu på 1960- och 70-talen fanns en tilltro till hörseltekniska hjälpmedel och 'tecken som stöd', vilket inte är detsamma som teckenspråk. Genom ett riksdagsbeslut 1981 erkände Sverige som första land i världen teckenspråket som de dövas officiella modersmål, och dövas rätt till tvåspråkighet. I dag undervisar man konsekvent med teckenspråk och skriven svenska.

Bilder från skolans undervisning på 1940-talet.

Av ekonomiska skäl ansåg vissa ledamöter av riksdagen det vara angeläget att eleverna tränade upp sina språkliga färdigheter, «för att befrämja deras förståndsutveckling». Hantverk kunde de lära sig som lärlingar hos vilken smed, snickare eller skomakare som helst i landet, menade en motionär. Andra åberopade samma ekonomiska skäl för att undervisningen skulle inriktas på att lära eleverna ett yrke som de kunde försörja sig på, vilket också var Borgs uppfattning. Vid institutet förekom också undervisning i religion, räkning, geografi och astronomi, allt på åtbörds-